

VEIKSMAŽODŽIŲ ABSTRAKTŲ SEMANTINIAI POKYČIAI¹

Zofija Babickienė

Mykolo Romerio universitetas, Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius, Lietuva
El. paštas zofija.babickiene@mruni.eu

Straipsnyje nagrinėjami lietuvių kalbos veiksmažodžių abstraktų semantiniai modeliai. Veiksmažodžių abstraktų reguliariusius semantinius pokyčius lemia semantinė ir formalioji analizuojamų žodžių grupės raida. Tyrimu nustatyta, kad reguliarioji polisemija yra tam tikra semantinė derivacija, t. y. daugeliu atvejų tos pačios leksemos formos dėsningas perėjimas nuo pagrindinių reikšmių prie šalutinių. Taikant komponentinės analizės metodą, nustatytos veiksmažodžių abstraktų semantinės raidos tendencijos. Pavyzdžių analizė atskleidė vienus semantinių modelių produktyvumą kitų atžvilgiu. Reguliariųjų modelių produktyvumą sąlygoja formalioji leksemos struktūra. Įvairiuose kalbos stiliuose semantinės derivacijos reiškiniai ne visuomet atitinka kalbos norminimo kriterijus.

Reikšminiai žodžiai: semantiniai modeliai, lietuvių kalba, veiksmažodžių abstraktai, semantinė derivacija, semantiniai pokyčiai, mokslinis stilius.

<http://dx.doi.org/10.3846/cpe.2012.02>

Įvadas

Lietuvių kalbos veiksmažodžių abstraktai (nomina actionis) palyginti su neveiksmažodiniais daiktavardžiais – ypatinga žodžių grupė, nes ta pati leksema gali įgyti dėsningų semantinių pokyčių. Veiksmažodžių abstraktų semantinius pokyčius lemia semantinė ir formalioji analizuojamų žodžių grupės raida. Veiksmažodžių abstraktų semantinės struktūros polinkis sudaryti daiktavardžiams būdingų reikšmių akivaizdus ne tik tose kalbose, kurios gerai išsaugojo senąją fleksijos struktūrą, tarkim, senoji graikų, lotynų, bet ir kitose indoeuropiečių kalbose. Iš slavų kalbų grupės tiriamas reiškinys akivaizdus rusų, baltarusių kalboms, iš germanų kalbų grupės – anglų kalbai. V. Labovo manymu,

universalų kalbos pokyčių atskleidimas ir tyrimas (apimant ir semantinius pokyčius – aut.) – sudėtinė kalbos evoliucijos dalis (Лабов 1975: 200). Šį reiškinį yra pastebėjęs daugiau nei prieš šimtą metų žymusis slavistas M. Pokrovskis, remdamasis lotynų, graikų ir kitų kalbų pavyzdžiais. Sparti semantikos idėjų plėtotė skatino lingvistus daugiau dėmesio skirti žodžių semantinėms problemoms. Nemažai padaryta susiformavus leksinės semantikos idėjoms. Veiksmažodžių abstraktų semantiniams pokyčiams tirti lietuvių kalbotyroje trūksta sistemingo dėmesio. Esama pavienių darbų, kuriuose nagrinėjamos reguliariosios polisemijos problemos (Babickienė 1985). Tirti veiksmažodžių abstraktų seman-

¹ Šia tema straipsnio autorės buvo perskaitytas pranešimas „Veiksmažodinių daiktavardžių reguliarieji semantiniai pokyčiai“ 2009 m. birželio 5 d. Klaipėdos universitete Tarptautinėje mokslinėje konferencijoje „Kalbos vienetų semantika ir struktūra“.

tinis pokyčius aktualu ir kalbos norminimo, ir leksikologijos, leksikografijos aspektu (plg. *pýlimas: pýlmas*). Skirtinguose aiškinamuosiuose žodynuose žodžių reikšmės paprastai buvo aiškinamos ne visuomet atsižvelgiant į jų priklausomybę, tarsi jos atsitiktinai turėtų bendrą garsinę formą. Nepaisant problemų gausos, straipsnyje daugiausia dėmesio skiriama veiksmažodžių abstraktų leksemos semantiniui turiniui, taip pat kreipiamas dėmesys į tokių darinių taisyklingumą kalbos normos požiūriu.

Pastaruoju metu mokslinėje literatūroje nemažai dėmesio buvo skiriama veiksmažodžių abstraktų junginių struktūrai ir reikšmei tirti (Labutis 2002; Pakerys 2006, 2009; Vaskelaitė 2003). Yra darbų, kuriuose nagrinėjamas linksnių vartojimas veiksmažodžių abstraktų junginiuose, nes dariausios priesagos vediniai (-imas, -ymas) kelia kai kurių praktinio vartojimo klausimų (Vladarskienė 2010).

Veiksmažodžių abstraktų semantiniai pokyčiai pirmiausia saviti tuo, kad jie yra reguliarūs. Reguliarioji polisemija kaip lingvistinis reiškiny prieš 38-erius metus buvo atskleistas žymaus Maskvos lingvisto Apresjano (Апресян 1974). Interpretuojant šį lingvistinį reiškinį kartais mokslinėje literatūroje vartojamas terminas *semantinė derivacija*. Kitaip tariant – tai toks reiškinys, kada antriniai (išvestiniai, šalutiniai) semantiniai pokyčiai motyvuojami pirminių reikšmių. Reguliarioji polisemija traktuojama kaip semantinė derivacija – tai perėjimas nuo pagrindinių reikšmių prie išvestinių. Leksikografijos praktikoje jie suvokiami kaip kontekstiniai semantiniai pokyčiai (angl. *meaning extensions* ar *meaning shifts*). Vertinant dinaminį aspektu, bet kurį polisemijos atvejį reikia suvokti kaip semantinio pokyčio rezultatą. Taikant dinaminį požiūrį semantikos dalykams, svarbu nustatyti tiriamajai reikšmei relevantinį kontekstą. Laikantis dinaminio požiūrio į semantikos dalykus, aiškinamojo žodyno požiūris grindžiamas tuo, kad tokiaame žodyne reikšmės pateikiamos sistemiškai remiantis paradigmos principu. Tai sunkiai pasiekiamas, tačiau siektinas dalykas šiuolaikiniuose leksikografijos teorijos ir praktikos darbuose.

Tyrimo objektas – netikrųjų² lietuvių kalbos veiksmažodžių abstraktų (toliau – veiksmažodžių abstraktai) semantinės raidos dėsningi pokyčiai. **Analizės šaltiniai** – lietuvių kalbos tarmės, XX tomų Lietuvių kalbos žodyno elektroninės versijos (LKŽ_e), VGTU kelių tyrimo instituto dokumentų rankraščiai (žr. Šaltiniai).

Tyrimo metodas. Pirmiausia pateikiami ir nagrinėjami daugiareikšmių veiksmažodžių abstraktų leksemų semantiniai modeliai, nustatyti mūsų tarmėse, t. y. natūralioje kalboje, įvairiuose rašytiniuose šaltiniuose, paskui, remiantis mokslinio stiliaus pavyzdžiais, ieškoma tiriamo reiškinio analoginių sąsajų. Jau esamiems ar vykstantiems semantiniams pokyčiams analizuoti taikomas sisteminis analitinis metodas ir komponentinė analizė, kurią taikant nustatomi semantiniai komponentai (toliau – SK), padedantys atkleisti veiksmažodžių abstraktų semantinių pokyčių tendencijas.

Tyrimo tikslas – aptarti veiksmažodžių abstraktų semantinius modelius. Norima nustatyti, ar mokslo kalbai būdingiems veiksmažodžių abstraktams gali būti taikomi tie patys semantiniai modeliai, kaip ir daugumai lietuvių kalbos leksikos. Tiriama, kurie reguliarieji semantiniai pokyčiai patys gausiausi, patys produktyviausi ir kodėl. Bandoma nustatyti, kaip vykstantys šios grupės semantiniai pokyčiai atitinka BK normai keliamus reikalavimus.

Veiksmažodžių abstraktų semantiniai modeliai

Veiksmas – veiksmo rezultato pavadinimai (nomina acti). Veiksmo rezultato pavadinimai – tai veiksmažodiniai priesagų ir galūnių darybos daiktavardžiai, žymintys pamatiniu žodžiu pasakyto veiksmo rezultatą, t. y. dalyką, kilusį iš pamatiniu žodžiu pasakyto veiksmo

² Tikriesiems veiksmažodžių abstraktams priklauso priesagų -imas, -ymas vediniai, vartojami labai aiškia ir gryna veiksmo ar būsenos reikšme (DLKG 2005: 94).

arba pasilikusį po to veiksmo (DLKG 125). Tai daugeliui lietuvių kalbos veiksmažodžių abstraktų būdingas gana produktyvus semantinis pokytis. Pavyzdžiui: Prasiđėjo rugių *kirtimas* rš. – Pradalgiai neišmušami – nėra ko nei grėbti: tik nešk – *kirtimai* nuo vietos LzP. Nenusisėkė *pirkimas* – permokėjau Dbk. – Pirklys apgaus tave su *pirkimu* Ėr. *Pirkimas* jau gaut labai sunku Lkm. Skiriami šie veiksmo rezultato reikšmės SK: „daiktas“, „nauda“ arba „nuostolis“, paskirtis, „pinigai“, kurių pagrindu nustatome, kad tai – „*nupirkta prekė, pirkinys*“. Lengvus (BK = -as) *pjovimas* buvo su klėbiniu dalgiu Užv. – Visos dienos *pjovimo* vos vieną vežimą parsivežėm žiemos pašarui į daržinę J. Jabl. Skiriami tokie bendrieji SK: „nupjauta žolė“, „sudžiūvusi žolė“, „kiekis“, „paskirtis“, „pašaras“. Mokslo kalboje dažnas veiksmažodžių abstraktas *sprendimas*: Visoks *sprendimas* neištyrus dalyko yra *sprendimas* netikęs, yra niekam vertas, vėjais nueina Blv. – Teismo <...> *sprendimų*, nutarčių ir nutarimų nuorašai išduodami suinteresuotiems piliečiams rš. Veiksmažodžių abstraktui *sprendimas* akivaizdūs šie SK: „aplinkybių išsiaiškinimas“, „nuosprendis“, „popierius“, „dokumentas“, „kopija“. Reikšmė – „teismo nuosprendis“. Kitas pavyzdys: Balso analizės *taikymas* nekilnojamojo turto versle (Mkt) – Šiame darbe nagrinėjami interaktyviosios televizijos privalumai, įvairūs *taikymai* bei *sprendimai* (Mkt). SK: „intelektinis produktas“, „skaitmeninė“, „interneto tinklas“, televizorius“, „naudotojas“, „abipusis ryšys“. Leksmos *taikymas*, patyrusios semantinį pokytį reikšmė – „televizijos rūšis“. Daiktavardžiui būdingos reikšmės rodiklis – daugiskaitos formos vartojimas.

Kaip žinia, įvairių mokslo sričių terminai sudaromi termininimo būdu. Šis reiškinys akivaizdus ir kalbamui atveju, pvz., komercijoje, bankininkystėje: Iš modelio matyti, kad galimas nepadengtas pardavimas (bnk.). Čia terminas nepadengtas pardavimas sinonimiškai vartojamas nepadengtoji valiuta, t. y., nepadengta emisija „vyriausybės išleidžiami piniginiai ženklai, kurie nepadengti vyriausybės aukso ar kitų vertybių atsargomis“ reikšmė (ETŽ 304).

Mokslo kalbos tekstuose gausu veiksmažodžių abstraktų, kurių leksmos rezultato reikšmė reiškia baigmens –*inys*, galūnės –*is* ir kt. vediniais: *bandymas* – *bandinys*; *davimas* – *davinys*; *dengimas* – *denginys*; *ėmimas* – *ėminys*; *gavimas* – *gavinys*; *grindimas* – *grindinys*; *kalimas* – *kalinys*; *krovimas* – *krovinys*; *mišimas* – *mišinys*; *nukrypimas* – *nuokrypis*; *rašymas* – *rašinys*; *raukimas* – *raukinys*; *ruošimas* – *ruošinys*; *skaitymas* – *skaitinys*; *šaukimas* – *šaukinys*; *taikymas* – *taikinis*; *tepiamas* – *tepinys*; *traukimas* – *traukinys*; *vedimas* – *vedinys*; *vėrimas* – *vėrinys*; *verpimas* – *verpinys*; *vertimas* – *vertinys*. Šis reiškinys kiek sumažina veiksmažodžių abstraktų nagrinėjamo semantinio modelio reguliarumą, pvz.: Pritankinamo žemės sankasos viršaus aukščio padėtis turi būti tokia, kad, atsižvelgiant į sustiprinto sluoksnio sutankinimo rodiklį, projektinis aukštis ir sluoksnio storis neviršytų leistinų (ribinių) *nuokrypių* (NM).

Mūsų kalbotyroje įprasta veiksmo rezultato grupei priskirti tuos veiksmažodžių abstraktus, kuriuos būtų galima vadinti veiksmo objekto pavadinimais, jie žymi tą dalyką, į kurį nukreiptas pamatinis žodžiu pasakytas veiksmas. Šiame straipsnyje, dėl leksinės aplinkos, sąlygojančios veiksmo objekto reikšmę ir dėl tokio modelio produktyvumo, nustatyti veiksmo objekto semantiniai pokyčiai nagrinėjami atskirai.

Veiksmas – veiksmo objekto pavadinimai (nomina objectum). Čia aptariamas semantinis modelis yra vienas produktyviausių, pavyzdžiui: Iš *įpjovimo* užgijus liko randas Š. – *Įpjovimus*, *įkirtimus* ir kitas atviras žaizdas deda beržo lapais LTR (Srj). Gyvatės *įkirtimas* būna didiliai (BK = labai) staigus Kl. – [Damulienė] gyvatės *įkirtimą* užkalba, kraują užkalba J. Balt. Ale tai *išpirkimas* bruknių [turguje] – per dvi valandas nieko nebeliko! Slm. – Ka nutvers, kurs metė [kuršį, t. y. tokią baidyklę kuliant javus], liuob pririš (pririšdavo) ten, tame jaujėje, kažį kokio *išpirkimo* prašys (prašydavo) Kl. Viską išplausu už karto – tas *plėvimas* Krš. – Ir apsimėzgoti (apsimazgoti), ir apsiplauti, žinai, i (ir) tų *plėvimų* (1) buvo visokių Kl. Aštrio peilio *įpjovimas*

y[ra] didiliai staigus Š – Tas [įpuvusias vietas] reik išspaustyti dailiai ir pelenais su smiltėmis, po lygumu sumaišytomis, *įpjovimus* išūdyti S. Dauk. Medžių *išpjovimas* truko visą dieną Kl. – Už langų *išpjovimą* (1) mokėjo pinigų Kl. Pateiktuose pavyzdžiuose veiksmo objektą įvardijantiems veiksmazodžių abstraktams būdingi tam tikri bendrieji požymiai, vadina mi jau minėtais semantiniais komponentais, pvz.: „žmogaus kūno ar medžio paviršiaus žaizdos“, „konkreči išpirka“, „nešvarūs indai“, „atliktas darbas“, „apdirbtos lentos“. Akivaizdus veiksmazodžių abstrakto *pardavimas* polinkis daiktavardėti, pvz.: Mėsos, pieno ir kiaušinių *pardavimo* planas valstybei viršytas (sov.) sp. Šilas nutęsė arklio *pardavimą*, nors pašaro turėjo ne per daugiausia LzP. Nuejom, uogų pririnkom an *pardavimo* Vlk. — Šiuosyk labai pavyko *pardavimas* (brangiai gavo) Gs. Pigas (BK pigus) *pardavimas* prekių SD208. Su *pardavimų* bėdos nebūs, tik turėk ką parduoti Vvr. Par miško *pardavimą* buvo daug žmonių Pn. Iš ūkės *pardavimai* yra velniškai pigi Grg. Šiuo atveju kalbama apie parduoti skirtus daiktus, įvairias prekes: paršiukai, lašiniai, sviestas, kiaušiniai ir kt. Akivaizdi objekto reikšmė daugiareikšmiui lietuvių kalbos veiksmazodžiui *sprendimas*, pvz.: Bylos *sprendimas* už akių (BŽ161) – Investuotojas priima *sprendimą* dėl portfelio pasirinkimo (bnk.). SK: „pinigai“, „skolinimas“, „rizika“, „palūkanos“. Reikšmė – ‘investicijos’. Kiti lekšemos *sprendimas* pavyzdžiai: Seimo *sprendimams* liaudis vieningai pritaria rš.; Tėvūnai su senaisiais atteisė teisybę svetui savo apygardose arba pavietėse; jei kas jų *sprendimu* nekakinos³, tas ieškojo teisybės suėjime S. Dauk. SK: „problema“, „dokumentas“, „įstatymas“, „laikymasis“. Karininkas ėmė jims teismo *sprendimą* skaityti Plšk. Remiantis pavyzdžiais galima eksplikuoti šiuos SK: „aplinkybių išsiaiškinimas“, „nuosprendis“, „popierius“, „dokumentas“, „kopija“, „paviešinimas“. Reikšmė – ‘išteisinimas arba bausmė’. Kitas pavyzdys, kuriame pamatinio veiksmaz-

odžio *spręsti* reikšmė, taikant formules, ieškoti ir gauti atsakymą“ įvardija intelektualinį veiksmą: Grafiškas lygčių *sprendimas* vartoja tiesinėms ir aukštesnių laipsnių algebrinėms lygtims spręsti grafiškus metodus EncIX417. – Dar kartą patikrink *sprendimą* ir padėk sąsiuvinį ant suolo krašto V. Bub. Eksplikuojami šie SK: „tai, kas parašyta“, „formulės“, „eiga“, „gautas rezultatas“, „teisinga“, „neteisinga“, tiksliau tariant, tai – uždavinys ir visa jo eiga. Reikšmė – ‘uždavinio sprendinys’. Daugeliui veiksmazodžių abstraktų, vartojamų automobilių kelių dangos konstrukcijų tekstuose, būdingas kalbamas modelis, pvz.: Parinkti *tankinimo* mechanizmai – <...> prieš tankinimo darbų pradžią rangovas turi atlikti bandomuosius *tankinimus* pagal pasirinktą technologinį metodą, SK: „smėlis“, „gruntas“, „žvyras“, „skalda“, „betono mišinys“, „asfalto mišinys“, „priemonės“, „vandu“, „procesas“, „kontrolė“. Reikšmė – ‘sluoksnio įrengimo technologija’; *Bandymo* metodu tikrinami suremontuoti mazgai <...> rš. – Šiuose *bandymo* nurodymuose BN GPR 11 aprašomi *bandymo* metodai, kurie turi būti naudojami atliekant rišikliais pagerintų žemės sankasos gruntų tinkamumo *bandymus* (BN). Nustatyti šie SK: „bandinys“, „prietaisas“, „rezultatai“, „vertinimas“. Reikšmė – ‘gruntų bandymai’. *Maišymas* su vielinių kilpų ar kablo formos velenu (BN). – Esant lengviems krituliams, sklaidžių rišiklių (*j*)-*maišymas* turi būti atliekamas kuo skubiau po paskleidimo, kad būtų išvengta rišiklio perdrėkimo ir sulipimo į gumulus. Be to, esantys gumulai atliekant *maišymą*, turi būti pakankamai susmulkinti (BN), SK: „gruntas“, „rišiklis“, „aplinka“, „konkretus veiksmas“, „skubėti“. Veiksmazodžio abstrakto lekšemos *maišymas* reikšmė – ‘grunto gerinimas lyjant’. Ekonomiškai pagrindus ir įvertinus poveikį eismo saugai galimas *apšvietimo atramos įrengimas* vidinės salos centre (BN) – Rengiant pėsčiųjų perėjų *apšvietimą*, vadovaujamasi *Pėsčiųjų perėjų įrengimo taisyklių* reikalavimais (BN), SK „žmonės“, „kelias arba gatvė“, „tamsa“, „stulpas“, „elektra“, „lempa“. Lekšemos *apšvietimas* reikšmė – ‘apšviesta perėja’. Kitas aptariamasis veiksmazodžio abstraktas *su(-si)-darymas*: Pėstieji, kertantys išvažas, gali lemti automobilių

³ Dabar BK nebevertojamas veiksmazodis kakintis reiškia „pasitenkinti“.

spūsties žiedinėje važiuojamoje dalyje *susidarymą* (ŽS) – Standartizuoto skaičiavimo metodo, kuriuo būtų galima įvertinti spūčių *susidarymą* žiedinėje važiuojamoje dalyje, nesukurta (ŽS), SK: „automobiliai“, „kliūtis“, „vieta“, „laikas“. Pasitelkus eksplikuotus SK formuluojama reikšmė – ‘automobilių spūstis’. Mokslo kalbos tekstuose dažnas veiksmažodžių abstraktas *susikirtimas*: Kelių linijų *susikirtimas* viename taške rš. – Šviesoforų postas – šviesoforais reguliuojama sankryža, perėja arba transporto mazgas, turintis eismo srautų *susikirtimus* ir valdantis visų krypčių srautus suderintu režimu (ŽS) SK: „automobiliai“, „sankryža“, „šviesoforas“, formuluojame reikšmę ‘sankryža’.

Apibendrinant galima teigti, kad, nustačius tipiškiausius SK, veiksmažodžių abstraktų leksemoms tiek veiksmo rezultato, tiek objekto reikšmė tampa akivaizdesnė.

Veiksmas – veiksmo atlikimo priemonių pavadinimai (nomina instrumenti). Lyginant su anksčiau aptartais semantiniais modeliais, kalbamo modelio pavyzdžių rasta nedaug. Taip yra todėl, kad įrankių pavadinimai lietuvių kalboje sudaromi su priesagomis *-tuvas, -iklis, -tas, -tukas, -atas, -yklė, -tuvė, -ynė, -tis, -eklis, -klas, -tė, -klė, -lys, -uoklis, -ukas* ir kt. Veiksmo atlikimo priemonės pavadinimai įvardija prietaisus, įnagius, padargus, rykus⁴. Arklio (*pa*) *kinkymas* užima daug laiko ir yra gaislus, įkyrus dalykas Suv.; Tavo *kiškymas* – kaip mažo vaiko Tl. – Tus *kiškymus* [pakinktus] kuožnas pats baveik jau turėjo mokėti [pasidaryti], kožnas ūkininkas pats pasidirbo [pasidirbdavo] Krt.

Veiksmas – veiksmo atlikimo būdo pavadinimai (nomina modus). [Vyras] pusgyvis susižeidęs parėjo pas žmoną ir papasakojo savo *šokimą* nuo tilto LTR (Ukm). – Vienu kiškio *šokimu* diena ilgesnė per Tris Karalius Pls. Veiksmažodžio abstrakto *šokimas* reikšmė: „labai mažas dienos pailgėjimas“. Šiame kontekste akivaizdu, koku būdu diena ilgesnė. *Šokimas* buvo begalinis – troba skleisias Jdr. Grojimas,

šokimas, dainavimas – giedi, kolink aušta Žl. – Daba jaunųjų *šokimas* kaip ožių trypinėjimas Akm. Skiriami šie SK: „jaunuoliai“, „šokių aikštelė“, „muzika“, „šokių žingsnis“, kurie suponuoja šokio atlikimo būdą, formuluojama reikšmė ‘šokių stilius’.

Veiksmas – veiksmo atlikimo laiko pavadinimai (nomina temporis). Šieno *pjovimų* atidirbti BŽ153; Javai iš dirvos virsdavo, ogi dabar *pjovimas* – viršūnes varpų nukapoja Krkn. – Kazlelis (*žiogas*) čirškia, kap *pjovimas*, kap nuima rugius Lz. Rugių *pjovimė* apsirgo Dgl. Kaip rodo pavyzdžiai, sudaiktavardėjusi veiksmažodžio abstrakto reikšmė „*laiko tarpas, kuriuo dirva dirbama vienu arklių pakinkymu, paėmimas*“: Prieš *kiškymą* pašersi kumelę kokią nedėlią, ir bus gerai Pc – Dienos trys *kiškymai*: nuo ryto iki pusryčiais – vienas, nuo pusryčių iki pietų – kitas ir popiet – trečias Ds. Pastarajame sakinyje eksplikuojame šiuos SK: „dirva“, „arkliai“, „arimas“, sudarančius reikšmės branduolį.

Veiksmas – veiksmo vietų pavadinimai (nomina loci). Tai neproduktyvus semantinis modelis, kurio veiksmažodžių abstraktai žymi vietą pagal joje esančius daiktus, pagal joje atliekamą veiksmą arba pagal kokią jai būdingą ypatybę. Taip esama todėl, kad lietuvių kalboje vietų pavadinimų vadinams būdingi darybos afiksai: *-ynas, -ynė, -inė, -ykla, -uma*. Žymimoji vieta gali būti tiek uždara (indas, skirtas kam nors laikyti), tiek atvira (kirtavietė, natūralus plotas, laukas). Eglučių *kirtimas* ligi šiol nebuvo sutvarkytas rš. – Kas prieg miško, tai gali ir po *kirtimū* pasganyt Lš.; Žemės pavertimas preke veda į didmeninio žemės *supirkimo* atpiginimą rš. – Jokių perlaidų aš negavau, ir mane į *supirkimą* nešaukė Kdn. Kelių linijų *susikirtimas* viename taške rš. – Gatvių *susikirtime* suvažinėjo žmogų rš.

Veiksmažodžių abstraktų semantiniai pokyčiai ir kalbos norma. Čia aptariamas ir paprastasis, ir priešdėlėtas veiksmažodžio abstraktas (*pra*-) *važiavimas*. Didesnis skersmuo palengvina *važiavimą*, tačiau esant didesniai nei 22 m išoriniam skersmeniui, labai mažą žiedinę sankryžą nebetenka savo funkcinių

⁴ Tai pasyviosios vartosenos žodis, dažniau aptiktas mūsų senuosiuose raštuose, rytų aukštaičių kupiškėnų, pietų žemaičių dūnininkų plotuose.

privalumų (ŽS) – Rekomenduojama atlikti mažiausiai šešis (*pra*)važiavimus (= važiavimus) ta pačia vieta. Nustatomi šie SK: „automobilis“, „žiedas“, „greitis“, „patogumas“. Apibendrinta reikšmė būtų tokia – ‘eismo patogumo tyrimas’. Be abejo, taisyklingas veiksmazodžio abstraktas *važiavimas* vartotinas be priešdėlio.

Dėl kitų kalbų įtakos „veiksmo rezultatai ir daiktai (*aut.*) veiksmą reiškiančių žodžių priesagomis (pvz.: *apvažiavimas* vietoje *lankstas*, aplinkkelis; *iškritimai* vietoje *iškritos* ir *pan.*) (Gaivenis 2002: 55). Tvarkant terminų duomenų bazes, rengiant naujus žodynus, reikia į tai reikėtų atsižvelgti. Svarbu suvokti pačioje kalboje glūdinčias dvi prieštaras: „iš kalbos sistemos pusės – pastovumas ir kitimas, iš vartotojų – kalbiniai įpročiai ir nauji poreikiai“ (Miliūnaitė 2007: 10).

Netaisyklingų veiksmazodžių abstraktų naudininko linksnio atvejų rasta nagrinėjant turimus pavyzdžius. Šis reiškinys, dar 1893 m. aptartas J. Jablonskio (Jablonskis 1935), aktualus ir šiandien (Kliukienė 2008: 76–80). Reikalingas *tankinimo* rodiklis turi būti užtikrintas visame sluoksnio storyje ir visame plotyje, taip pat ir briaunų zonose. Siekiant įvykdyti šiuos ir šių metodinių nurodymų 1 priedo reikalavimus sutankinimui (= sutankinti) (BN). Vandens nuleidimui (= Vandeniui nuleisti) galioja kelių techniniame reglamente KTR 1.01 ir statybos taisyklėse ST „Automobilių kelių žemės sankasos įrengimas“ nurodyti reikalavimai. Išilginės ir skersinės siūlės, *kai pagerinimui* (= pagerinti) naudojamos statybinės kalkės, turi būti perdengtos mažiausiai 20 cm pločiu dar kartą maišant freza ir naujai sutankinant kartu su prijungiamu sluoksniu (BN). Šios uolienos gali būti pagerintos, kai jos pakankamai susmulkinamos ir yra pakankamas, *sutankinimui* (= sutankinti) reikalingas, vandens kiekis. Tikslui su paskirties atspalviu reikšti veiksmazodžių abstraktų naudininkas BK neteiktinas (S1 2005: 49). Pasitaiko mokslo tekstuose BK netaisyklingos veiksmazodžių abstraktų vietininko vartosenos. Pavyzdžiai: Į tai atsižvelgiama *skaičiavimuose* (= atliekant skaičiavimus), todėl reikia žinoti pėsčiųjų eismo intensyvumą (ŽS). Jeigu dvi-

ratininkai, aplink žiedinę važiuojamąją dalį važiuojantys atskirais, neatitrauktais dviračių takais, prie įvažų ir išvažų turi pirmumo teisę sankryžą kertančio automobilių eismo atžvilgiu, tada *skaičiavime* (= atliekant skaičiavimus) dviratininkai apytikriai gali būti traktuojami kaip pėstieji (ŽS). Veiksmazodžių abstraktų naudininkas paskirčiai reikšti lietuvių kalboje keičiamas tradicišku naudininku su bendratimi ar kitomis raiškos priemonėmis.

Nagrinėjant veiksmazodžių abstraktų semantinius pokyčius aptikta ir kitų neatitikimo BK normai atvejų. Kai kuriuose mokslo tekstuose visai nebūtinai veiksmazodžio abstrakto priešdėliai: Balso analizės *pritaikymas* (= *taikymas*) nekilnojamojo turto versle. Statybų rinkos aplinkos *įvertinimas* (= *vertinimas*) konkurenciniu požiūriu (Mkt). Investicijų į akcijas rizikos *įvertinimas* (= *vertinimas*). GIS *panaudojimas* (= *naudojimas*) optimizuojant turto vertinimo procesą. Alternatyvusis pramoninių *pastatų panaudojimas* (= *naudojimas*) (Mkt). Dvigubo kožirio modelio kaip valiutų rinkos valdymo priemonės, *pritaikymas* (*taikymas*) verslo aplinkoje. Statybinių medžiagų *atsparumo ugniai padidinimas* (Mkt). Techninis *aptarnavimas* (= techninė priežiūra).

Aptikta ir semantizmų, vartalų, netaisyklingų terminų: Transportinis *aptarnavimas* (= aprūpinimas transportu, transporto paslaugos) (Mkt); *Aprašymas* grafikais (= *reiškimas* grafikais) (Mkt); Baseino *apkrovimas* (= baseino užimtumas); Galima perduoti šią informaciją operatyviam duomenų *apdirbimui* (= *apdorojimui*) (Mkt); Pirkėjo *atleidimas* (= pirkėjo *aptarnavimas*) (Mkt); *Atleidimo* cechas (apie prekes) (= *išdavimo* cechas) (Mkt); Finansavimo *atidarymas* (= *pradėjimas*); Pelno *išvedimas* (= Pelno *apskaičiavimas*); Etatų *įvedimas* (= Etatų *steigimas*) (Mkt); Ieškinio *kėlimas* (= Ieškinio *pareiškimas*) (Mkt); Analizių *parodymai* (= Analizės *duomenys*) (Mkt); Požeminis *praėjimas* (= požeminė *perėja*) (Mkt); Atvirkštinis *perėjimas* (= atvirkštinis *šuo*) (Mkt); Savaiminis *perėjimas* (= *virsmas*) (Mkt). Daugelį čia pateiktų pavyzdžių yra aptikusi ir įvairiomis progomis taisiusi terminologė

A. Kaulakienė (Kaulakienė ir kt. 2010), bet mokslo tekstuose jie gana dažni, todėl čia apie tai ir kalbama.

Išvados

Mokslo kalbos tekstai rodo, kad semantiniai veiksmažodžių abstraktų (nomina actionis) pokyčiai yra gana produktyvūs, daugeliu atvejų sistemingi ir gali būti apibendrinami tais pačiais semantiniais modeliais, nustatytais analizuojant gyvosios kalbos tekstų pavyzdžius. Remiantis tyrimu, paaiškėjo, kad produktyvesni veiksmo atlikimo objekto ir veiksmo atlikimo rezultato veiksmažodžių abstraktų semantiniai pokyčiai. Ne tokie produktyvūs veiksmo atlikimo būdo, priemonės, laiko reguliarieji semantiniai modeliai. Reguliariųjų modelių produktyvumas priklauso nuo formaliosios leksemos struktūros: įvairių priesagų ir galūnių vedinių buvimo.

Įvairiuose specialybės kalbos sluoksniuose aptikti semantinės derivacijos reiškiniai ne visada vyksta pagal kalbos normai keliamus kriterijus, taip randasi kalboje semantizmų, vertalų ar netaisyklingų terminų, – todėl čia svarstomi klausimai aktualūs BK požiūriu.

Literatūra

Babickienė, Z. 1985. Reguliariųjų išvestinių reikšmių pateikimas aiškinamuosiuose lietuvių ir rusų kalbų žodynuose, *Mokslo kalbos kultūros ir terminologijos problemos: Lietuvių kalbotyros klausimai* 24: 223–235. Vilnius: Mokslo.

DLKG – *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Ketvirtoji pataisyta laida. Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas. Vilnius, 2005. 742 p.

ETŽ – *Ekonomikos terminų žodynas*. Sud. Christopher Pass, Bryzan Lowes, Leslie Davies. Red. A. V. Rutkauskas ir S. Vaitkevičius. 2-asis pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Baltijos biznis, 1997. 583 p.

Gaivenis, K. 2002. *Lietuvių terminologija: teorijos ir tvarkybos metmenys*. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla. 145 p.

Kaulakienė, A.; Petrėtienė, A.; Rutkienė, L.; Žukienė, R. 2010. *Kalbininkų patarimai studentams: teorija ir praktika*: mokomoji knyga. 3-oji pataisyta ir papildyta laida. Vilnius: Technika. 162 p.

Kliukienė, R. 2008. Abstrakčių priesagos -imas (-ymas) daiktavardžių naudininko vartojimas fizikų kalboje, iš *Specialybės kalba: terminija ir studijos*: Mokslinių straipsnių rinkinys. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 76–80.

Labutis, V. 2002. *Lietuvių kalbos sintaksė*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Jablonskis, J. 1935. *Raštai*. T. 4.

Miliūnaitė, R. 2007. Kalbinių normų keitimas: už ir prieš, *Kalbos kultūra* 80: 7–22. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.

Pakerys, J. 2006. *Veiksmo pavadinimo konstrukcija lietuvių kalbos gramatikoje. Daiktavardinio junginio tyrimai*. Axel Holvoet, Rolandas Mikulskas (red.). Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.

Pakerys, J. 2009. Būtinųjų predikatvų žymėjimas lietuvių kalbos veiksmo pavadinimo konstrukcijose, iš *Gramatinių funkcijų prigimtis ir raiška*. A. Holvoet, R. Mikulskas (red.). Vilniaus universitetas, asociacija „Academia Salensis“, 125–145.

Sintaksė: linksnų vartojimas (S 1). 2005. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas. 131 p.

Vaskelaitė, R. 2003. Lietuvių kalbos daiktavardiniai junginiai sintaksinių ryšių požiūriu, *Acta Linguistica Lithuanica* 48: 143–158.

Vladarskienė, R. 2010. Linksnų vartojimas veiksmažodžių abstraktų junginiuose, *Kalbos kultūra* 83: 173–184. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Апресян, Ю. 1974. *Лексическая семантика. Синонимические средства языка*. Москва: Наука.

Лабов, В. О механизме языковых изменений, *Новое в лингвистике* 7: 199–228. Москва: Прогресс.

Šaltiniai ir santrumpos

BK – bendrinė kalba.

bnk – bankininkystės sritis

Lietuvių kalbos žodynas (t. I–XX, 1941–2002): elektroninis variantas. Red. kolegija: G. Naktinienė (vyr. red.), J. Paulauskas, R. Petrokienė, V. Vitkauskas, J. Zabarskaitė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005. Atnaujinta versija 2008. Prieiga per internetą: www.lkz.lt. [Žiūrėta 2012-01-18]. Straipsnio pavyzdžių šaltiniai pateikiami kaip LKŽ_e.

Mkt – Mokslo kalbos tekstai.

BN – Gruntų, pagerintų rišikliais, bandymo nurodymai. BN GPR 11 (rankraštis).

NM – Gruntų pagerinimo ir sustiprinimo rišikliais metodiniai nurodymai MN GPSR 11 (rankraštis).

ŽS – Žiedinių sankryžų projektavimo metodiniai nurodymai MN ŽPS 11 (rankraštis).

SEMANTIC CHANGES OF GERUND

Zofija Babickienė

In this article, semantic models of gerund in the Lithuanian language are being investigated. Their productivity and the reasons of their change in the Lithuanian language are identified. The tendency to use gerund semantic structure in noun constructions is typical not only in Greek or Latin languages but also in English, Russian, etc. Regular polysemy is regarded as semantic derivation, i. e. shifting from main meanings to derivative ones. The object of this investigation is the usage patterns of gerunds which bear both the meaning of a verb and a noun. The examples for the present study have been gathered from the language of different Lithuanian dialects as well as from the Dictionary of the Lithuanian language (different volumes), etc. The research results reveal that semantic changes of object and result are the most productive, whereas mood or time semantic model proved to be not so productive. The productivity of regular models depends on the fact that there are suffix derivatives which have the meaning of a result. The research shows that scientific style and language of different dialects are rich in the use of gerund.

Keywords: semantic models, Lithuanian language, gerund, semantic derivation, semantic changes, scientific style, componential analysis.

Įteikta 2012-02-16; priimta 2012-03-12